

ОТДЪЛЕНЪ ОТПЕЧАТЪКЪ

II 1160

III - 9 - 38

Канун-наме отъ 1857 г. за чорбаджилъка въ Търновския санджакъ.

(Приносъ къмъ правната ни история отъ врѣмето на турското владичество).

Отъ С. С. Бобчевъ.

(Докладвано въ Философско-обществения клонъ на 30 юний 1923 г.).

I.

„Канун-намето за чорбаджилъка въ Търновския санджакъ отъ 1857 г.“ е единъ немаловаженъ и небезразличенъ източникъ за историята на българското право прѣзъ врѣмето на турското владичество. Той е сѣщо така източникъ и за политическата и социална наша история прѣзъ сѣщото врѣме. Да се проучи, прочее, този източникъ по-подробно, да се подири и изтъкне по възможность историята и на самия източникъ, както при какви условия е изискано появяването му, защо именно е станало нужда да се издава канун-наме за чорбаджилъка само въ Търновско, най-послѣ да се разгледа систематически и подробно неговото съдържание — не е лесно, но не е и излишна работа. То е, при това, и много малко познато, за да не се каже, че е съвсѣмъ непознато.

Самата наредба (канун-наме) носи дата 8 юлий 1857 г. Прѣводътъ ѝ на български е напечатанъ по-късно, а именно въ „Български Книжици“, първа година, февруарий 1858 г.¹ При нѣмането на източници и литература, съ които да си послужимъ за да узнаемъ за произхода на тоя законъ и нуждата, която го е извикала, ние прибѣгваме, прѣди всичко, къмъ една интересна дописка въ тогавашния „Цариградски Вѣстникъ“ изъ Търново съ дата 7/19 юлий, 1857 г. Тая дописка

¹ „Български книжици“, поврѣменно мѣсечно списание почна да излазя въ 1858 г. подъ редакцията на Д. Мутѣвъ, послѣ Г. Кръстѣвичъ. Канун-намето е напечатано въ „Съврѣмнената лѣтопись“.

² „Цариградски Вѣстникъ“, № 339 отъ 27 юний, 1857 г.

ни разкрива отчасти само вътрешната страна на занимаващия ни законодателен актъ. Дописникътъ, като най-напрѣдъ се оплаква, че злото било „отъ неспоразумението между нашитѣ граждани“, изказва радостта си, че Търново се „сподобилъ съ единъ толкозъ добъръ каймакинъ, като Н. П. Османъ-Паша, защото откакъ е дошелъ тукъ, макаръ и врѣмената бѣха толкова неблагоприятни, пакъ трѣбва да се похвали за дѣятелността му“.

„Честното наше Правителство, за да ни състави крайно благополучни — казва дописникътъ —, и като ся увери, че клеветитѣ, които нѣкои върху насъ правяхъ не сж истинны, и за да ни докаже колко му е жално за наше-то зло състояние, испроводи Н. М. Метхадъ Ефенди за да испита всичко и наряди наши-тѣ работи толкова добрѣ, щото никой да не може да каже, че Н. М. е пристрастно дѣйствувалъ, но да наряди градскы-тѣ ни работы споредъ Танзиматски-тѣ закони на наше-то честно Правителство. Туку като доде Н. М. Метхадъ Ефенди тържественно изрѣче, че отъ нынѣ на татѣкъ въ Търново не е позволено отъ Царство-то да има тарафи, и че строго ще ся накажътъ оныя, които сж усмѣлятъ да прѣстѣпятъ тыя царски заповѣди. И повеле да ся освободятъ, сички запрены, които споредъ Владыка-та бѣха сж запрѣли съ кефилеме, за да ги отсжди полека лека, което и почна тосъ часъ и дѣятелно да струва, и както сж научаваме, до сега никой не сж е намѣрилъ за наказание, напротивъ нѣкои уже сж оправдахъ и познаха за съвсѣмъ невиноваты и сж освободихъ, а други-тѣ ще сж испытватъ и сждятъ.“

„Трѣбва да знайте, че коряньете на нашето зло състояние и на тарафы-те сж : 1-во избраніе-то и управление-то на наши-те общи училища Гръцко и Българско. Н. М. Метхадъ ефенди за да истреби и уничтожи зло-то съ кореньтъ му заедно изрече да състави една канонаме спорядъ което 1) Чорбаджиите да сж избиржтъ отъ народа, 2) Когото по-много-то хора ищжтъ той да става чорбаджиа, 3) Никой чорбаджиа да нема позволеніе и права помного отъ една година да управлява, и тѣй всяка година да сж промѣнуватъ чорбаджиите градски и селски, 4) Никой отъ чорбаджиите да нема право нито едно дукато да ище и зема отъ граждани-те и селяны-те освенъ опредѣленыя му хакъ, 5) Никой отъ чорбаджиите да не може да закупува и препродава нѣщо отъ

селяны-те. Това канонаме е доволно пространно и не можъ всичко да ви изложж, но съдържава нареды общеполезны и добры. При това Н. М. Метхадъ ефенди нареди основателно и положително учреди и бегликчийски-те работи, сирѣчь упредѣли сжсъ мазбата колко бегликчий-те трѣбва да земать отъ всяко село овцы и колко пары (беделъ) споредъ Царскы-те законы и выка бегликчий-те на меджлиша и имъ повелѣ строго, дане престжпувать тыя законы. Излишно е да кажемъ колко сж зарадваха за това селяны-те като съ тосъ начинъ сж избавать отъ едны злоупотребленія, кои-то по-преди ставаха. Споредъ сички-те тыя благодѣтелны наряды видите колко справедливо доброжелателенъ и милостивъ е Н. М. Метхадъ ефенди и колко трѣбва Търново да е благодарно на честното Правителство защото ни го испроводи“.

За да се разбере по-ясно тая дописка и още за да се има едно по-пълно понятие за обстоятелствата и условията, при които се е прибѣгнало до специално законодателство за чорбаджилъка въ Търновско, необходимо е да се запознаемъ и съ нѣкои исторически данни и мѣстни събития отъ онова врѣме и така да си уяснимъ, какво е било тогавашното положение на Търново и на Търновския санджакъ, привързанъ къмъ Видинския вилаетъ.

Слѣдъ Кримската война (1854—1855) и во врѣме на сключване знаменития Парижски Трактатъ (1856) Високата Порта въ Цариградъ побърза да излѣзе прѣдъ свѣта съ единъ новъ хатти-хумаюнъ: това бѣше Хатти-Хумаюна на Султанъ Абдулъ Меджидъ отъ 18 февр. 1856, който идѣше да повтори тържественно още единъ пжтъ — слѣдъ Гюлханския Хатти-Шерифъ отъ 1839 г. — че Турската Империя сама по своя собственъ починъ е тръгнала въ пжтя на прѣобразованіята и подобренията (исляхатъ), че на мюсюлмани и немюсюлмани се гледа еднакво, че всички блага на единъ миренъ трудъ и животъ сж достѣпни за всички, че разнитѣ народности и вѣри, всички населения сж еднакво покровителствуванни и че се унищожаватъ даже „бедели аскерие“ (познато подъ името на харачъ), тѣй като и немюсюлманитѣ ще се приемать вече въ войската, ще участвувать въ управлението и въ разнитѣ съвѣти. Въ върховетѣ на правителството наистина се появиха, макаръ и малцина трезви умове, които смѣтаха, че е настанало врѣме да се направи и на дѣло „нѣщо“

за спасението на една разнебитена и разлагаща се държава, каквато бѣше Турция. Но Фуадовци и Али-пашовци бѣха рѣдки единици, безсилни да се борятъ противъ вѣковнитѣ прѣд-расждѣци и развала, които подядаха издѣлбоко организма на Държавата.

У насъ въ България въобще това бѣше врѣмето на единъ новъ духовенъ и културенъ подъемъ, при все че кримската война, която въ началото бѣше стоплила немалко сърдца отсетнѣ разочарова и даже отчая мнозина. Сега усилията на българскитѣ първенци, по-прѣдни и по-културни хора — такива бѣха чорбаджиитѣ, еснафитѣ и търговцитѣ — се обърнаха къмъ борба за българска черква и школа, за самостояйна духовна иерархия. Търново бѣше единъ отъ центроветѣ, дѣто тази борба се проявяваше тѣкмо въ това врѣме съ голѣма енергия. Борба въ самото Търново съществуваше отъ една страна между владиката Неофита и неговитѣ поддръжници, владишка партия, и отъ друга — българската или народната партия, която искаше съвсѣмъ да се махне Неофитъ, да има само едно, българско училище, издържано отъ общината, а не двѣ — българско и грѣцко, както до тогазъ. Неофитъ имаше около себе си въ това врѣме и Илариона Ст. Михайловски, сетнѣ Макариополски, като протосингелъ. Н. бѣше сравнително единъ отъ умнитѣ, разбрани грѣцки митрополити въ нашенско: той бѣше ржкоположилъ за епископъ Илариона, по-късно Ловчански митрополитъ, и Доротей, по-късно Вратчански. Но той бѣше грѣкъ. Това стигаше за народната партия да го не иска и въ добавъкъ да го счита за дѣйствително опасенъ врагъ на българщината. При това той имаше при себе си грѣка К. Мегавули като писаръ и съвѣтникъ въ сжщото врѣме и зеть — ожененъ за сестра му.

Все около това врѣме се случва въ Търново дѣдовата Николова работа, едно несполучливо подготвено възстание, подбуждението къмъ което нѣкои (д-ръ В. Беронъ)¹ приписватъ на самия Неофитъ, за да можелъ да компрометира противниците си — чорбаджии и други отъ народната партия и да облагодѣтелствува, като ги прѣпоръчва, своитѣ партизани-

¹ Д-ръ В. Беронъ. Археологически и исторически издирвания. Търново. 1885.

чорбаджии¹. По дѣдовата Николова работа и по посочване на Неофита (споредъ противниците му) били сж запрѣни мнозина. Извѣстието за тая работа е смутило Баба-Алието. И тогавашниятъ великъ везирь изпратилъ първи пжть единъ писарь Мухлисъ-ефенди (полякъ), а по-късно единъ вѣщъ чиновникъ при Баба-Алие — Митхадъ-ефенди, бждещия Митхадъ-паша, валия на дунавската област, прѣобразователь на Империята и великъ везирь.

Митхадъ ефенди е лицето, за което дописката на „Ц. В-къ“ разточава толкозъ похвали. Този извънреденъ пратеникъ, „чрѣзвичаенъ комисарь“, както го нарича П. Кисимовъ, ималъ за задача да издири „кореня“ на народното бунтуване върху Неофита. Д-ръ В. Беронъ слабо владѣеше турски езикъ, но М. еф. знаеше французски и само туй обстоятелство даде добъръ достъпъ на дѣятелния този народенъ партизанинъ (д-ръ Беронъ) прѣдъ новия комисарь да му разправи и внуши църковната кауза на тая борба чиста отъ всѣкой политически примѣсъ. Вслѣдствие на това Митхадъ ефенди освободи арестуванитѣ българи и турци, първитѣ по причина бунтуването имъ срѣщу Неофита, а вторитѣ като съучастници въ борбата, — и въ злоупотреблението, денонсирани отъ Неофита, и така отождествени съ неговото гонение².

¹ П. Кисимовъ (въ Истор. работи, Бълг. Сбирка г. V.) Споредъ Кисимова, който е билъ съврѣменникъ и участникъ въ търновскитѣ обществени движения, бърбата противъ Неофита е раздѣлила търновскитѣ чорбаджии на два лагера: едни за други противъ (Х. Никола). Първата — народна — изпратила въ Стамбулъ депутация, състоеща отъ Георги Кабакчиевъ отъ Търново, Никола Ефтимовъ (баща на Св. Миларовъ) отъ Габрово, Аврамъ Стойчовъ отъ Беброво (Еленско), дѣдо Пано Чорбаджията отъ Дрѣново и даскаль Славейковъ — отъ Трѣвна. — „Турямъ, казва К., даскала Славейкова най-накрая, защото въ онова врѣме на чело на работитѣ стояха чорбаджиитѣ, а не даскалитѣ, ако и тия послѣднитѣ по трудъ и умѣние да стояха първи.“ А втората — Неофитовата партия изпратила слѣдущитѣ: х. Ангель х. Христовъ отъ Търново, Стефанъ Бакърджиолу отъ Беброво, Теодоръ Кирчоолу отъ Марянь (Еленско), Станьо Райкоолу отъ Трѣвна и, х. Теодоръ х. Атанасовъ отъ Лѣсковецъ. И любопитно въ случая е, че и двѣтѣ депутации отъ поменатитѣ, които отиваха въ Цариградъ по борбата противъ Неофита, имаха и по трима аги. Тѣзи депутации сж извикали както извънреднитѣ пратеници, така и самия видински валия Моамерь-Паша да дойдатъ въ Търново за разузнаване на положението.*

² П. Кисимовъ. Ц. съч. стр. 745—746.

Оплакванията не сж били само противъ гръцкитѣ владици. Такива е имало, и то изъ цѣла България, и противъ всевъзможни „золуми“ (насилия и злоупотрѣбения) на мѣстни влиятелни бейове, бегликчии и забити. Такива, мѣстни оплаквания е имало и противъ нѣкои чорбаджии, въ качеството имъ на прѣдставителни и посрѣднически—полицейски органи¹.

Считаме за излишно да привеждаме тукъ редица факти на подобни оплаквания². Но такива, ако и да е имало отъ много други санджаци и каази, по-енергически се е реагирало не отъ всѣкждѣ. Една случайностъ е, че въ Търново бива изпратенъ единъ ревностенъ „чрѣзвичаенъ комисаръ“ — Митхадъ ефенди, бждеция турски реформаторъ, който, види се, и въ ранни години е усърдствувалъ да се отличи съ прѣобразователенъ замахъ. И ето тоя Митхадъ ефенди се залавя да изучва нуждитѣ и болкитѣ на населението въ Търновско, да изслѣдва, до колко сж виновни за прѣшнитѣ „споредъ владиката,“ да се произнесе за тѣхната невинностъ и да ги пусне на свобода, да разузнава бегликчийскитѣ произволи, да нарежда прѣмахването имъ и да се вслушва въ борбитѣ на тарафитѣ и въ неправилноститѣ „при избиране и управление на нашитѣ градски и селски чорбаджии,“ както гласи дописката.

Митхадъ-ефенди не се задоволилъ само съ изслушване оплаквания и изучване положението. Рѣшителенъ, смѣлъ, и

¹ С. С. Бобчевъ СБЮО II ч. 3 т. Държавно право. Въ отговоритѣ по 31 и 32 питання е съобщено и за нѣкои оплаквания противъ чорбаджии и се говори за депутации, пращани за да подкрѣпятъ жалбитѣ по прѣдмета. Вж. стр. 195—200 и слѣд.

² Въ моята сбирка отъ бѣлѣжки за живота, културата и историческитѣ събития въ Елена отъ най-старо врѣме и до освобождението азъ намѣрвамъ слѣдната записка (на стр. 103.): „Единъ отъ послѣднитѣ джумхури противъ нѣкои отъ еленскитѣ чорбаджии е билъ около 1855—1856 г. Възстанали сж колибаритѣ по наущение отъ Кънча и Юрдана Миланови, кандидати за чорбаджии, но тѣ не сполучили. Билъ избранъ Михалъ хаджи Стояновъ (Михайловски), братъ на Илариона Макариополски. Отъ Търново дошли около това врѣме пратеници Митхадъ-ефенди (по-късно Митхадъ-паша) и Кямилъ-ефенди (?), които се прѣстрували, че съчувствуватъ на единъ или други отъ чорбаджийскитѣ тарафи, готови да се изѣдатъ помежду си. Тогава за форма свалили едни и избрали Кънчо Милановъ и 19 мухтари за по селата — това били първи мухтарски избори.“

Привеждамъ тази бѣлѣжка само и само да подчертая личното и активно участие на Митхадъ-ефенди въ уреждането чорбаджилъка въ Търновския санджакъ.

съ широки пълномощия, той веднага е побързалъ, види се, да прѣдстави въ Цариградъ проекти за прѣобразованя. Между тѣзи проекти сж били, споредъ дописката, наредбитѣ, одобрени въ Цариградъ за правата на бегликчиитѣ: относително беглика на коза и овца и "бедела." Той даже викалъ въ конака въ Търново бегликчиитѣ да имъ съобщи тѣзи нови наредби и да обръща вниманието имъ върху тѣхъ и върху послѣдствията отъ неизпълнението имъ. Той е авторътъ и на туй „Канун-наме за чорбаджилъка, което било възприето веднага въ Цариградъ, утвърдено и прогласено (обнародвано) за изпълнение. Канун-намето съ пълно основание е могло да се издаде и като обща мѣрка, защото нужда отъ него е имало и другадѣ въ нашенско. Ако то е станало законъ само за Търновския санджакъ, това е било, вѣроятно защото Митхадъ-ефенди е настоявалъ за тамъ, той билъ изучилъ тамошнитѣ нужди и е бързалъ съ наредбата, като такава, която по неговото разбиране, е била ефикасна мѣрка за цѣрене болното мѣсто и прѣмахване „кореня на злото," споредъ Търновския дописникъ.

Така може да се обясни този локаленъ „Законъ за чорбаджилъка отъ 1857 г. въ Търновския санджакъ“.

Единъ въпросъ, който заслужва пояснение е: защо Канун-намето носи дата 9 юли 1857 г., а дописката отъ Търново, която разправя за неговото съдържание, е отъ 7 юл. Излазя отъ дописката, че Канун-намето е било оповѣстено въ Търново, прѣди да му се даде надлежното утвърждение. И това е възможно. Митхадъ-ефенди, съставителътъ на наредбата, види се, е ималъ пълномощие да дѣйствува съ широки права, да обсъжда и рѣшава мѣрки и да пристѣпва къмъ изпълнението имъ. Въ случая, той не е чакалъ да дойде отъ Цариградъ утвърдението на наредбата, а може да е ималъ прѣдварително извѣстие, че приготвената наредба ще бже утвърдена и промулгирана, а нему се прѣдоставя да я разгласи и по-рано, както той е направилъ. Тѣй можемъ да си обяснимъ, дѣто дописката отъ Търново съ единъ день по-рано съобщава за обнародването на Канун-намето. Нека се прибави, че думата „канун-наме“ (канонаме) е взета отъ дописката. Българскиятъ прѣводъ нарича това уредба.

II.

Българскиятъ прѣводъ на това „Канун-наме за чорбаджилъка“ се срѣща въ „Българскитѣ Книжици“ отъ 1858 г. кн. 2 отъ февр. стр. 85 въ рубриката Съврѣменна Лѣтопись. Дали не се е появилъ тоя прѣводъ по-рано въ нѣкои отъ българскитѣ вѣстници — тогазъ излязяха Цариградски Вѣстникъ (редакторъ Иванъ Екзархъ) и България (редакторъ Драганъ Цанковъ) — това не ми се удаде да узная, при все че дирихъ доста изъ броеветѣ отъ това врѣме и на двата тия български органи. За да се печата, обаче, безъ никакво поменаване за по-прѣдишно явление на тоя прѣводъ въ Бълг. Книжици, би могло да се прѣдполага, че законътъ се обнародва за първи пжтъ.¹ Прѣзъ 1857 г. „Б. К-ци“ не излязяха.

Ние употрѣбихме доста усилия и за да си доставимъ турския текстъ на наредбата, който би ни обяснилъ нѣкои не толкозъ точни изрази и думи въ нашия прѣводъ, но не сполучихме въ опитванията си.

Като рѣдкость, — Бълг. Книжици сж изчерпани отдавна и ги има само въ единични екземпляри, — прѣпечатването на Канун-намето е умѣстно, а и необходимо за цѣлитѣ на нашия тукъ етюдъ. Ето го, прочее, дословно:

Отъ днесъ, 8 юли 1857 г. (1273 Еджиръ) въ Търновския санджакъ, съ съгласието на Императорския съзѣтъ, приема се **нова уредба за чорбаджилъка въ селата.**

Чл. 1. Отъ сега кой да е чорбаджия не може да управлява чорбаджилъка повече отъ една година.

Чл. 2. За да се избере втори пжтъ чорбаджиията трѣбва да се замине една година, безъ да управлява чорбаджилъкъ.

¹ Ето съ каква бълѣжка е придружила редакцията на „Б. Книжици“ тази наредба, която тя нарича и „царско уложение“: „Правителството наше прѣслѣдва своитѣ прѣобразования за благо на своитѣ поданници и не се ограничава само съ повърхни мѣри, а вниква въ самото основание, и въ най-низката степенъ на управлението. Правителството не само иска да запази селянитѣ отъ грабителството на чиновницитѣ и на самитѣ чорбаджии, но още имъ дава право да прѣдставятъ на правителството жалба противъ злоупотрѣблението на чорбаджиитѣ и на забититѣ. Ето какво царско уложение е издадено за чорбаджилъка“.

Чл. 3. Петнайсетъ или дваисетъ дена, прѣди да се свърши годината на чорбаджилъка му, всѣки чорбаджия е длъженъ да приготви смѣткитѣ и да извѣсти народа, за да си избере други чорбаджия на мѣстото му.

Чл. 4. Когото избере народътъ за чорбаджия единогласно или по вишегласие, той ще се утвърди въ тая длъжностъ, защото се признава достоенъ за довѣрието на народа. Ще му се заплаща за плата. И като минуватъ прѣзъ рѣцѣтъ му селскитѣ суми, той е длъженъ да даде писмено обезпечение и да прѣдстави два поръчителя здрави и тогава ще го заведатъ въ града да го прѣдставятъ въ Меджлиша, за да го познае за чорбаджия.

Чл. 5. Кога влѣзе новиятъ чорбаджия, ще се избиратъ достойни и почетни лица отъ селянитѣ, за да прѣгледатъ смѣткитѣ на послѣдния чорбаджия. И, ако ги наидатъ редовни, прѣдставятъ ги на селянитѣ, ако ли пъкъ наидатъ нѣщо нередовно и безпѣтно въ тѣхъ, прѣдаватъ ги на Меджлиша, за да отреди една комисия да ги прѣгледа.

Чл. 6. Имало е до сега обичай да се разпрачатъ хора по разни мѣста, ту за една, ту за друга работа, и всичкитѣ тѣхни разноски съ пѣтуването падатъ връзъ народа навсѣкждѣ, дѣто тѣ заминуваха. Има още и такива лица, които насилно купуватъ отъ селянитѣ съ долня цѣна жито, коприна и други стоки и ги прѣпродаватъ подиръ скъпо. Отъ сега тия и други подобни злоупотрѣбения се възпрѣщаватъ. Ако би въ едно село, дѣто има заптиета, нѣма ханъ, то всѣки отъ заптиетата е длъженъ да плаща за храната на стопанина, у когото живѣе по единъ грошъ, ако е пѣши, а по два гроша, ако е конникъ.

Слѣдователно ни единъ чорбаджия не може нито да прави, нито да ги минува на селска смѣтка разноски за мешури (комисионери), каква и да е работата, за която сж проводени.

Отъ своя страна чорбаджиитѣ всичкитѣ си разноски ще ги теглятъ сами, защото ще взематъ заплата и не ще минуватъ връзъ селянитѣ никакви разноски накждѣто и да идатъ, нито за храна, нито за конакъ, нито други подобни.

Всѣки чорбаджия трѣбва да се пази да не налага на народа ангарии безъ заплата и съ долня цѣна. — Никой не може насилно да купи отъ селянитѣ съ долня цѣна нито коприна, нито други нѣкои произведения.

Чл. 7. Даването вергията и за аскеръ-беделъ (изкупуване отъ военна служба) и най-паче за владалщината въ всѣко едно село е смѣтнато и извѣстно. Освѣнъ това даване, има да се разхвърли по общо съгласие единъ сборъ, за да се поддържатъ църквитѣ и училищата и за заплатата на чорбаджиитѣ. Заплатата на новитѣ чорбаджии ще се утвърди съ особно разписание. Ако би нѣкой чорбаджия, освѣнъ това даване налага и още друго даване, то меджлиштѣтъ, като му прѣгледа смѣткитѣ, ще го сжди по законъ.

Ако се случи да събере нѣкой пари съ подписи, то тия пари ще се взематъ отъ който е далъ подписъ и ще се върнатъ на народа. Ако е далъ подписитѣ чорбаджията, то той ще се осжди.

Ако би сждниците, кога разсждятъ нѣщо, заематъ повече отколкото допуща законътъ, ще се наколадятъ и ще се прѣдадатъ на Върховното сждище въ Цариградъ.

Чл. 8. Всѣки чорбаджия, който налага ангарии или купува имота на селянитѣ съ долня цѣна, ще отговаря прѣдъ закона и ще се осжди и глоби споредъ прѣстжплението си.

Чл. 9. Единъ чорбаджия не може да удържи чорбаджилъка повече отъ една година, но ако би, доде се свърши годината му, се набѣди за нѣкоя прѣстжпка, то ще се прѣдаде на Меджлиша, ще се свали отъ чорбаджилъка си и ще се глоби споредъ законитѣ.

Чл. 10. Който види, че единъ чорбаджия, единъ заптия и кой да е други потѣпкава това удобрение, длъженъ е тозъ часъ да иде въ града и да прикаже на началника щото знае, че е сторилъ лошо. Но ако би нѣкой да набѣди другиго и да прѣдстави лъжесвидѣтели, или отъ омраза или отъ завистъ, или по друга причина, той ще се глоби, както му се стои".

III.

Наредбата за чорбаджилъка въ Търновския санджакъ отъ 1857 г. засѣга нѣколко моменти въ добрата уредба и правилната служба на тоя институтъ. За едно по-систематично разгледване на материята, ние я дѣлимъ:

1. Устройство. — Изборъ, начинъ на изборъ и срокъ.
2. Служба; права и задължения, ограничение на дѣятелността.

3. Данъци (берии), ангарии и др. тегоби.

4. Прѣстѣпления и наказания. — Задължителенъ и лъжливъ доносъ.

5. Термини, употребени въ закона.

6. Заключителни положения.

1. **Устройство.** — Изборъ; начинъ на изборъ и срокъ. — Чорбаджийството въ турско врѣме е било обществено-държавна служба. То се е появило и съществувало отъ много ранно врѣме въ турската държава, като е било уреждано споредъ обичая или въ видъ на народно прѣдставителство (миллетъ-векилликъ), или като посрѣдничество-полицейски институтъ. Постепенно, обаче, названието чорбаджии се е разширило и станало една категория население, една класа на по-прѣдни, по-заможни и състоятелни хора — първенци или „първограждани“ — както сж ги наричали по-нѣкъждѣ¹. Самото название чорбаджи е дошло отъ персидската дума чорба или въ турската ѳ форма чорба. Първоначално чорбаджии сж били наречени онѣзи началници въ еничерскитѣ табури (дружини), които се грижели за приготвянето и раздаването на храна на войницитѣ (еничери), защото тази храна прѣдимно е състояла въ чорба. Титлата била прѣнесена и върху онѣзи християнски домакини, у които турцитѣ намѣрвали гостоприемство и „чорба“. И до сега въ много мѣста по селата чорбаджия е домакинътъ, който въ сжщо врѣме е и управникъ и сждникъ (Хасковско) и, както ги наричатъ още въ много мѣста, заповѣдникъ, разбира се, на кжщата².

Като обществено-полицейска служба чорбаджиитѣ се появяватъ по-късно. Въ селата, дѣто е нѣмало прѣдставители на властѣта, тя е имала нужда да се обърне къмъ нѣкого отъ по-прѣднитѣ хора за свѣдѣния, за уреждане извѣстни работи отъ мѣстенъ характеръ, за събиране данъцитѣ и пр. Естествено е било да се попита, кого селенитѣ иматъ за довѣрено лице, за векилинъ (пълномощникъ) въ селото

¹ Сравни: Хр. Семерджиевъ: Самоковъ и околността му. Стр. 37 и 260.

² Въ турскитѣ „Лугатнамета“ (рѣчници) на Сами-бей и Ахмедъ-Вефикъ паша чорбаджи се тълкува и като готвачи на еничеритѣ и като първенци—които хранятъ гости (мусефири) и като избранници на народа (коджабашии).

или въ града. Такова лице е почнало да бжде посочвано съ единъ своеобразенъ изборъ, какъвто знаеше нашето село до освобождението, та понѣкждѣ и слѣдъ освобождението. Този изборъ ставалъ така: по-прѣднитѣ хора въ селото ще кажатъ „да изберемъ дѣда Първана“ и другитѣ приематъ. Изборътъ по този начинъ е свършенъ.

Такъвъ избранъ чорбаджия е повече като прѣдставитель на селото прѣдъ властѣта. Тая послѣдната е трѣбовало да го припознае. Въ врѣме на воеводството и аенството, воеводата или аенинътъ е давалъ една „тояга“ (патерица) на новоизбрания чорбаджия, който е отивалъ съ прѣдшественика си, или съ нѣколко други първенци да се прѣдстави на началството. Освѣнъ този чорбаджия имало и други мѣстенъ — кметъ или коджабашия, който по-особно е изпълнявалъ сждебно-помирителни и бирнически функции, когато първиятъ е билъ векилинъ, мемлекетъ-чорбаджия и обикновено е живѣлъ въ града. Тѣй се поне прѣдполагало.

По избора и по управлението на чорбаджиитѣ, които сж се опитвали много пжти да останатъ такива за нѣколко години, сж ставали сериозни прѣпирни, свади, дори боеве и убийства. Това обстоятелство е обърнало вниманието на законодателя и въ закона, който ни занимава, ние се срѣщаме съ слѣднитѣ наредби по устройството на чорбаджилъка, като гаранции за единъ добъръ изборъ, за добъръ съставъ и за прѣкратяване на възможни злоупотрѣби: чорбаджията се избира само за една година (чл. 1); повторно избиране може да стане, откакъ сжщото лице не е управлявало поне една година (чл. 2). Чорбаджия безъ гаранции — писмено обезпечение и двама здрави поржчители — не може да се утвърди за такъвъ (чл. 4) отъ междлиса (комуто се прѣдставя) —, защото той е отчетникъ и прѣзъ ржцѣтъ му „минаватъ селски суми.“ Смѣткитѣ на чорбаджията подлежатъ на прѣгледъ отъ „избрани достойни и почетни лица отъ селянитѣ.“ Само ако сж редовни смѣткитѣ му, той се освобождава отъ отговорностъ. Инакъ, една нова комисия ше му прѣгледа смѣткитѣ и, ако се намѣри нѣщо „нередовно и безпжтно“, междлисътъ (управителния съвѣтъ) „сжди по законъ“ (чл. чл. 5, 7, 8), откакъ и той прѣгледа тѣзи смѣтки.

2. Служба, права и задължения. — Чорбаджията „управлява чорбаджилъка“, гласятъ чл. чл. 1—2. Той се грижи

за събиране на „селскигѣ суми“, извънъ вергията, аскеръ-бедели и владичнината; такиза суми сж разхвърлянитѣ съ общо съгласие „селски суми“, за да се поддържатъ църквитѣ и училищата и за заплаата на чорбаджията. Заплатата на новия чорбаджия се утвърдява съ особно разписание. Чорбаджията нѣма право — подѣ страхъ на наказание — да получава, освѣнъ платата си, други възнаграждения (чл. 7). Всички разности, които прави по службата си, той ще ги тегли самъ и нѣма право да иска или да разхвърля върху селянитѣ никакви разности, нито за пѣтни, нито за конакъ, нито други подобни (чл. 6) Чорбаджията неможе да налага никакви ангарии, безплатно, нито да купува насилно що и да било: храна, коприна или други произведения. Впрочемъ това запрѣщение е било прѣдписане за всички чиновници (меемури).

Въ свръзка съ туй запрѣщение трѣбва да се напомни слѣдното: въ много мѣста въ Търновско, напр. въ Елена, е имало винаги голѣмо производство на пашкули (мамули) и сж точели коприна. Имало е нѣколко беглишки (общи) дулапи, отъ които всичкото производство по заповѣдъ отъ Търновското управление (воевода, аенинъ и пр.) се е занасяло нему, бидейки изработено на ангария, а на притежателитѣ, производители се е плащало „нѣщо“ по усмотрение. Противъ тоя монополъ, свързанъ и съ ангария и съ голѣми злоупотреби, е възставало населението и се оплаквало дори до Цариградъ, защото то е било единъ истински обиръ, извършванъ надъ селянитѣ. Въ Елена, споредъ моитѣ издирвания и записки, отъ Търново пращали бумбаширѣ, делегирани чиновници, които имали за задача, да надзираватъ производството на коприната (гоченето ѝ); за тази цѣль тѣ стояли цѣлъ день на дулапитѣ, прибирали източената съ ангарияенъ трудъ коприна, а, за да не стане нѣкое злоупотребиение отъ страна на населението, прѣзъ нощъта, тѣ запечатвали дулапитѣ и така оставали до сутринъта¹.

3. Данъци, берии и ангарии. — Канун-намето прави едно различие между държавни данъци (тука влазя и владич-

¹ Противъ тази монополия отъ Елена сж се оплаквали нееднократно. Хаджи Стефанъ Бобчоолу и Хаджи Цончо Пѣйвооглу сж били пращани за оплакване въ Цариградъ още прѣди Кримската война. Произволната цѣна, която се плащала на ока източена коприна, била просто смѣшна и невѣроятна: 25 гроша.

нината) отъ една страна, и „селски суми“ — отъ друга. Не може да се твърди положително, защо е употребена думата „селски суми“, но вѣроятно е въ смисълъ на берии (такси).

Данъцитѣ, които се искатъ отъ населението за държавното съкровище и се изрично поменаватъ, сж: 1) вергия; 2) аскеръ-бедели. Съ това не се изчерпва списъка на турскитѣ данъци, каквито е имало точно отредени и съразмѣрни: ресими (налози), десетъци (ошуръ, мн. ч. ашаръ, ондалъци)¹ върху земнитѣ проиведения¹, бегликъ — върху всѣкаквъ добитъкъ, агнамъ-бедели, наричанъ серчимъ — върху свинитѣ², шарабъ-ресми или шарабъ-парасж — върху виното, дйойнюмъ-ресми или д-парасж — за лозята на увратъ, тапу-парасж върху прѣхвърлянето на царскитѣ наричани земи ерази-мирие (нивя и гори), емлякъ — върху сградитѣ пълна собственост (мюлкъ) джизие, испенчъ, послѣ езолюиралъ въ бедели-аскерие и пр. и пр.³ независимо отъ гюмрюцитѣ (митата). Ако тука се поменава изрично вергията и бедели-аскерие, то е защото законодательтъ е искалъ да подчертае, че тѣзи данъци, както и владичнината сж точно установени — „смѣтнати и извѣстни“, та разхвърлянето и събирането имъ е лесно.

1 Вергията по нѣкои мѣста въ Търнозско бѣше наречена биръ, биръта. Това е било данъкъ, върху кжща, обща за всички — хали тахмини ве емлякъ юзере, т.е. съразмѣрно съ състоянието и имота.⁴ По събранитѣ отъ менъ данни и споредъ разни други източници, вергията напомня старозрѣмската данъ — даването-димнина,⁵ разпрѣдѣлена отъ

¹ Десетъкъ или десетината — ошуръ — единъ данъкъ общоразпространенъ въ всички народи и врѣмена — е билъ винаги прѣдназначенъ и разполаганъ за вѣрскитѣ цѣли. Така е било и у турцитѣ; харачтъ има назначение за материалнитѣ цѣли на държавата.

² Нѣкои сж наричали този данъкъ по-просто серчимъ-перчимъ. Вж. Раковски, Показалець, 41.

³ С. С. Бобчевъ. СБЮО. ч 1 т. I. Държавно Право стр. 168 и и др. За данъцитѣ въ турско врѣме вж. Д. Ихчиевъ Извѣстия на Истор. Д-во. I. 94, 97, 100. — 111.; П. П. Карапетровъ. Материали за Панагюрище; Сравн. И. Смирновъ. Очерки культурной исторіи южныхъ славянъ; К. Иречекъ. Княжество Болгарія. Подробно въ Материали для изученія Болгаріи (Букурещъ 1887) Г. С. Раковски. Показалець, 41; Горски Пжтникъ, 246—252.

⁴ Вж. моя СБЮО. III. ч. Държавно Право, стр. 169—176.

⁵ С. С. Бобчевъ. История на старото бълг. право, стр. 359.

селянитѣ по кжща и то споредъ имотното състояние на данъкоплатеца. Тоя данъкъ на кжща, споредъ нѣкои отъ събранитѣ ми свѣдѣния, е получилъ по-късно названието емлякъ¹.

2. Бедели-аскерие или аскеръ-бедели ще каже буквално войнишко замѣстителство, откупъ отъ войничеството. Тоя данъкъ въ по-ранно врѣме се наричалъ харачъ.

Харачъ или хараджъ, собствено е билъ основния данъкъ за земята, която е използвалъ стопанинътъ ѝ и е добивалъ извѣстни доходи. Самата дума харачъ произлазя отъ харчъ, харджъ — разноски. Хараджътъ е двоенъ: х. мукасеми и х. мувазафъ. Х. мукасеми (отъ късмъ—дѣлъ), данъкъ, който прѣдставлява дѣлъ отъ прихода: — десетина, осмина, даже половината; к. мувазафъ (отъ вазър—дължностъ), който се е давалъ въ постоянно установенъ размѣръ, безъ огледъ на количеството на дохода.

Тоя хараджъ е далъ и името си на извѣстни земи хараджие — защото тѣ сж били обложени съ него въ отличие отъ други земи, притежавани отъ мюсюлмани, наречени десетъчни (еразии — йошрие), тъй като плащали само десетъкъ. Хараджие-земя, и въ мюсюлманска рѣка да мине отсетнѣ, слѣдъ установяването ѝ, трѣбва да плаща хараджъ. Поземлениятъ харачъ не бива да се смѣсва съ еволюиралия личенъ харачъ, както неправилно се нарекулъ данъка бедели-аскерие въ по-ранно врѣме. Харачътъ, като бедели-аскерие е данъкъ на глава и плащанъ само отъ немусюлманитѣ, за дѣто тѣ не носили военна служба и съ него се откупували отъ тая тегоба. Харачътъ е билъ най-много подложенъ на измѣнения, произволи и злоупотрѣбения. Противъ него се е викало отъ всички, особено когато почнали да взематъ харачъ даже и отъ дѣцата. Въ Търновско и другадѣ, той се е плащалъ на три категории споредъ имотното състояние на данъкоплатеца: еднѧ (долня), ефсадъ (срѣдня) и аля (висока). Тѣзи категории били въ разни врѣмена и разпо плащани: 60, 30 или 20 и 15 гр. е билъ облогътъ въ врѣмето, за което е дума — около и слѣдъ Кримската война. Въ най-ранно врѣме, слѣдъ завоеванието, за харачъ се е плащалъ драмъ

¹ СБЮО. 169—176. Видинско, Искрецко, Краище. Въ Краище (Радомирско) и Знеполь (Трънско) вергията пада върху село и се иска една отсѣчена сума, която селянитѣ си разпрѣдѣлятъ по между си. Това разпрѣдѣление става на ржбошъ (Знеполь).

сребро на глава. При тоя данъкъ се приложилъ, нѣкъдѣ го е измѣстилъ, а нѣкъдѣ се е обединилъ съ него, и данъкътъ испенчъ.

Испенчътъ или испенджъ, като оригиналенъ данъкъ, въ сѣщо врѣме и много разпространенъ въ цѣлото Румели, е обърналъ внимание на мнозина изслѣдователи. Най-напрѣдъ, самата дума е извикала разни тълкувания. Едни сж я смятали за турко-персидска, други за романска или италиянска. Хаммеръ въ своето бѣлѣжито съчинение: „Османската държава, държавно устройство и държавно управление,“¹ поддържаше, че испенчъ или спенчъ (спенджъ) произлиза отъ персидската дума пенчъ, пенджъ или пенджикъ, — пет, петина. И, споредъ него, първоначално, тази петина се е плащала отъ продавачитѣ на роби върху цѣната имъ 5⁰/₀, отъ 125 акчета вземали 25 испенч-парасж. Сжщиятъ съобщава, че султанъ Мурадъ IV е издалъ за уреждането на тоя данъкъ единъ ферманъ и така го е узаконилъ (именно 25 отъ 125). Отъ сумитѣ на тоя данъкъ се поддържалъ еничерскиятъ оджакъ. Вѣроятно тази е причината, дѣто нѣкои свързватъ тоя данъкъ съ девширмето или откупа отъ земането млади християнчета за еничери (В. Златарски²). Впрочемъ това свързване е ставало още и поради обстоятелството, че испенчътъ, както се помена, е еволюиралъ по-късно въ личния харачъ или бедели-аскерие, който дѣйствително се счита за откупъ отъ военна служба. Въ XV столѣтие, слѣдъ прѣвземането на Цариградъ (1453) отъ султанъ Мухамедъ II Елфатихъ (завоевателъ) испенчътъ е билъ разширенъ като данъкъ на християнитѣ въ Турция—зимми — за дѣто клали и яли свини.

Други, на първо мѣсто Юрий Венелинъ (въ своя трудъ Влахо-болгарскія грамоты³) намѣрва, че спенчътъ е романска дума, спенза, отъ expensa (у власитѣ спензу, у поляцитѣ —спенза). Това мнѣние е усвоено и отъ д-ръ Киро Трухелка,

¹ Hammer, Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung. Wien 1815.

² Вж. 7 стр. въ неговата книга: Нова политическа и социална история на България и Балк. Полуостровъ (курсъ четенъ въ Балканския Близкоизточенъ Институтъ прѣзъ 1920—21 г.) София, 1921 г. Помагало за студентитѣ като ржкопись

³ Влахо-Болг. Грам. 157—210.

който въ своитѣ солидни издирвания „Historička podloga agrarnog pitanja i Bosni“¹⁾ е намѣрилъ въ източниците, че думата е „кяфарска.“ Данъкътъ не се намѣрва прѣдвиденъ въ канун-намето. Данъкътъ е билъ налаганъ и на мюсюлманитѣ, а не само на зимми — християнитѣ-рая. Споредъ едно канун-наме отъ врѣмето на Хамзи паша Джелалзаде тоя спенчъ е билъ еднакъвъ данъкъ съ чифтъ-хакъж и истински хараджи-мувазафъ, инкъ още ресми-чифтъ, буюндрукъ-хакъж, т. е. право за хомоть (хомотнина, яремнина), а по езика на иновѣрцитѣ се нарича испенджже. „ja držim, казва Д-ръ Truhelka, daje riječ romanskog porietla preuzeta iz talianskog spenza, kojom se označiju životne potrebe, a osobito svakidanja hrana i on danas još živi u dobrovačkom dijalektu, gdje vele „idem u spenzu,“ kada idu na trg kupovati dnevnu hranu.“² За доказателство на своето твърдение д-ръ Truhelka привежда и нѣкои мѣста отъ Югослав. паметници, печатани у Миклошича (Dokumenta), каквито сж: да му имају давати спензу за 12 глави (Mon. 258), на пашој спенз (на наши разности) i b. 345 и др.³

Испенджътъ ще е билъ много разпространенъ у насъ, защото всички свѣдѣния, събрани у мене въ отговори на въпроса за разнитѣ данъци въ нашенско, поменаватъ и за него⁴. Въ худут-намето на селото Елена⁵ въ посоченитѣ данъци, които сж били длѣжни да плащатъ жителитѣ, на първо мѣсто се поменава спенджъ: за Елена на души $513 \times 25 = 12500$, за село Капиново спенджъ на души $149 \times 25 = 3725$, за село Беброво на души $195 \times 25 = 3975$. Интересното е, че тѣзи души, за които се полага спенджъ по 25 акчета сж наречени съ едно име, което официалниятъ прѣводачъ г. П. Георгиевъ прѣвелъ съ думитѣ — обожатели на огъня, а то е

¹ Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i u Herzegovini, 1915. XXVI.

² Той счита, че Хаммеръ се е заблудилъ отъ това, дѣто султанъ Мурадъ (въ 761 г.) е установилъ цѣната на плѣнения робъ 125 акчета, а петината на 25.

³ Вл. Мажураничъ въ своитѣ „Приноси хърв. правно-повѣстни Рѣчникъ“ привежда и думата спанжа, спанжани отъ глагола спанжати, разнасямъ, троша, харча. Вж. spanža.

⁴ Така за него се поменува въ отговоритѣ отъ Еленско, Знеполь, Краище. С. С. Бобчевъ, С. Б. Ю. О. Държавно право, 170—173,

⁵ Печатано въ поменатия С. Б. Ю. О. ч. II, т. III, Държавно право 217—223.

просто души на кефири¹. Има обаче други души (жители, кефери) въ Златарица 40, въ Капиново 4, които плащали по 22 акчета. Това сж били турци, мюсюлмани. Тѣхниятъ испенджъ е нареченъ въ турския текстъ ресми-чифтъ. Дръ Трухелка въ цитираната си студия казва (стр. 167), че християнитѣ не сж плащали ресми мюджередъ (т. е. данѣкъ за нежененитѣ), а плащали данѣкъ 25 акчета, който се наричалъ спенджъ, и сж били длѣжни да го плащатъ, щомъ ставали пълнолѣтни, безъ разлика, дали сж били жени или не. Споредъ румелийскитѣ и босненскитѣ кануни и мюсюлманитѣ сж били длѣжни да даватъ този спенджъ, но съ тази разлика, че сж давали само 22 акчета². Може, прочее, да се приеме, че тѣзи души въ Капиново и Беброво сж давали подъ названието ресми чифтъ 22 акчета, съотвѣтни на спенджа, който плащали подъ туй наименование и въ този размѣръ само християнитѣ — наречени кяфири³.

3. Владичнината е билъ данѣкъ, събиранъ въ полза на владиката. Една отъ причинитѣ за недоволствата отъ грѣцкитѣ владици и за гонитбата имъ е послужила и тази владичнина, която на-мѣстѣ е била събирана въ голѣми размѣри и съ разни насилия и злоупотрѣби⁴. Както бирѣта или вергията, и владичнината е събирана на кжца, собствено на вѣнчило по 7 гр. (Горня-Орѣховица)⁵. Въ Еленско сж плащали владичнина отъ 6—8 гр., за вула (разрѣшение) за вѣнчание — сжщо. Имало е нѣколко още давания за владиката, които

¹ Кефери-кефератъ ще каже души на невѣруещи, кяфури, отдето и гяури. Въ турскитѣ рѣчници, кяфури се тълкува съ „хора, които отричатъ правата вѣра“, които злословятъ. Много писатели тълкуватъ въ най-обиденъ смислъ турскитѣ думи: кяфиръ, гявуръ, но отъ страна на Исляма това е едно подраздѣление: вѣруещи и невѣруещи. Сжщо думата рая мнозина мислятъ, че е обидна, а тя наистина означава пастиръ, а прѣсноно поданникъ, но безъ разлика на вѣрата. И мюсюлманинтъ — земеделецъ, овчаръ — е рая. Тази грѣшка прави и самъ Хаммеръ (Staatsverf. 313), като твърди, че така се наричали само иновѣрцитѣ, християни. Дръ Трухелка ц. с. 138.

² Ц. С. 167.

³ Кюфранъ — въ еленското худутнаме. Ресми-чифтъ напомня византийското зевгаритиконъ и старобългарското волоберщина. Вж. моята История на Староб. Право. стр. 360.

⁴ По този въпросъ за данѣцитѣ въобще е писалъ Раковски въ Горски Пжтникъ 246—252 и Показалець 1, 41.

⁵ С. С. Бобчевъ СБЮО. Т. III Държ. Право, 167.

дотегвали главно, когато събирането имъ е било възлагано на закупвачи или владишки агенти, незнаещи милостъ и дирещи възможность, да се забогатятъ, да ядатъ и да пиятъ по селата, дѣто сж ходили за тази цѣль¹.

Канун-намето говори за селски суми (чл. 41). Тѣ сж онзи сборъ, който се опрѣдѣля и разхвърля по общо съгласие — „за да се поддържатъ църквитѣ и училищата и заплатата на чорбаджиитѣ“ (чл. 7). За тѣзи именно пари чорбаджията е длъженъ да дава смѣтка, а за тѣхната сигурность той дава двама здрави поржчители и „писмено обезпечение“ (чл. 4). Всѣко друго налагане на даване отъ чорбаджията върху населението се запрѣщава (чл. 7). Сжщо се запрѣщава, както всѣка ангария, така сжщо и покупката на имотъ отъ селянитѣ съ долня цѣна (чл. 8).

Ангариитѣ се запрѣщаватъ въ това Канун-наме като послѣдствие отъ общитѣ наредби на стария Гюлхански Хатти-шерифъ (1839) и новия Хатти-Хумаюнъ (1856). Думата ангария иде отъ срѣднолат. *angaria*, сжщата дума и у гърцитѣ — *αγγαρεία*, ще каже сила, насилване, слѣдователно насилно даване. Тя отговаря на старобългарската работа (споредъ хрисовулитѣ работи е имало цѣла редица²). Ангария е било кондисването, конака, насила въ нѣкоя кжща за ношуване. Такава е била старобългарската приселица (чех. *počleh*) — една отъ най-ненавиданитѣ ангариин въ всѣко врѣме и навсѣкждѣ, бидейки груба намѣса въ домашния животъ, нарушение личната свобода и разполагане съ дома и челядѣта на домакина³. Канун-намето запрѣщава тоя конакъ. Редомъ съ това запрѣщава се на изпратенитѣ

¹ Владичнината, владика-парасж отъ вѣнчило, споредъ нѣкои, била наричана въ Еленско одъръ-парасж. Думата заслужва особено проучване. Азъ не се спирамъ върху нея тукъ, но ще помена само, какво ми сж казвали въ Елена нѣкои стари хора, които съмъ разпитвалъ за това оригинално название. „Одъръ парасж“ се взема, защото първата вечеръ съпружеската чета, току-що миналитѣ подъ вѣнчило, ношуватъ въ стая — браченъ чертогъ —, дѣто има одъръ (креватъ). Отъ тоя одъръ е останало названието.

² С. С. Бобчевъ, История на староб. право, стр. 357 и слѣд.

³ С. С. Бобчевъ, История на Сб. П. стр. 358. Новаковичъ, Законникъ цара Стеф. Душана, къмъ чл. 56; — Г. Данаиловъ, Страници изъ държавното стопанство въ староб. врѣме. Бѣлг. Прѣгл. год. 1, кн. 8.

отъ правителството хора да пжтватъ така, че разноскаитѣ имъ да ставатъ за селска смѣтка и да ги плаща селото (чл. 6). Всѣки месмуринъ (чиновникъ) е длъженъ да си иде на ханъ и да си плати като обикновенъ пжтникъ¹. Ако въ едно село се случи да нѣма ханъ — за птието (полиц. стражаринъ) е длъженъ да си плаща за храната на стопанина, у когото живѣе, по единъ грошъ, и по два гроша, ако е конникъ. Самитѣ чорбаджии, кждѣто и да ходятъ, за пжтъ, за храна, за ханъ—ще си теглятъ разноскаитѣ, защото тѣ получаватъ плата.

4. Прѣстжпления и наказания. — За дѣлжителенъ и лъжливъ доносъ. — Въ Канун-намето сж прѣдвидени и надлежни санкции. Тѣ се отнасятъ не само за чорбаджии-тѣ, въ смисълъ на Канун-намето, но и за всѣки служещъ, меемуриинъ, за всѣко заптие (чл. 10). Нарушителитѣ, прочее, на нередбитѣ „ще отговарятъ прѣдъ закона и ще се осждятъ и глобятъ споредъ прѣстжплението си“. (чл. чл. 7, 8, 9, 10). Интересно е още и това, че законодателятъ е намѣрилъ за нужно въ сжщото това Канун-наме да реагира и противъ онѣзи сждници, които „кога разсждятъ нѣщо, взематъ повече, отколкото допуща законътъ“, т. е. рушветовземачитѣ. Такивато „ще се наковладятъ“ и ще се прѣдадатъ на Върховното сждилище въ Цариградъ.

Още по-интересно е нареждането на чл. 10 за единъ задължителенъ доносъ. Който види, че единъ чорбаджия, единъ заптия и кой да е други службашъ потжпкава това удобрение, длъженъ е тозъ часъ да иде въ града и да прикаже на началника щото знае, че е сторилъ лошо“. И тѣй, доносътъ (*dénonciation*) се прави като единъ задължителенъ актъ. Обаче за неизпълнението на това задължение Канун-намето не прѣдвизжда санкция. Има санкция само за случай, когато „нѣкой набѣди другиго и прѣдстави лъжесвидѣтели или отъ омраза или отъ завистъ или отъ друга причина, тѣй ще се глоби, както му се стои“. (чл. 10 *in fine*).

¹ Ханътъ, въ старина станъ, отъ дѣто станянинъ е уреденъ главно за отърване отъ тази тегаба — да не конддисва нѣкой меемуриинъ или заптие въ кжща, дѣто трѣбвало да му се служи, да се храни, пои и въ врѣмена на размирия — да се плаща и 'диш-хакж, за дѣто гостътъ си е трошилъ жжитѣ—зжбнина. жбно право. Споредъ Душ. Зак. ал. 125, тамъ, дѣто е имало станянинъ, приселицата не се е използувала т. е. служещитѣ, царскитѣ, хора сж били длъжни да идатъ у станянина,

Така че доносителътъ или наковлаждачътъ трѣбва да бжде не само добросъвѣстенъ, но, ако се залови да доказва своя доносъ, той е длъженъ да прибѣгне до здрави доказателства и вѣрни свидѣтели. Инѣкъ, той ще отговаря, ще бжде наказанъ „както му се стои“. А това наказание въ О. Н. З. е равно на онова, което би се приложило на набѣдения, ако дѣйствително се докажеше, че е извършилъ приписваното нему прѣстѣпно дѣяние.

5. Термини, употребени въ Канун-намето. Отъ българскитѣ термини, употребени отъ прѣводача на Канун-намето, обрѣщатъ внимание слѣднитѣ: 1) чорбаджията управлява чорбаджилъка; 2) писмено обезпечение; 3) да го познае за чорбаджия; 4) нередовно и безпѣтно; 5) ще отреди една комисия; 6) ще го на:овладятъ; 7) върховно сѣдище; 8) набѣди се за нѣкоя работа; 9) ще се глоби споредъ законитѣ, или както му се стои; 10) одобрение.

Тѣзи термини наистина не сѣтъ тъмни и непонятни, но не сѣтъ лишни нѣкои пояснения за употреблението имъ.

1. Въ израза „Чорбаджията управлява чорбаджилъка“ — на първи погледъ изглежда думата управлява да е употребена вмѣсто упражнява (фр. дума exercer), обаче турската дума ще е идаре идеюръ — за жалость липсва ни турския текстъ за провѣрка. Но и така ако е, излазя, че наистина чорбаджията има една управителна функция въ службата, възведена въ институция.

2. Писмено обезпечение се иска, освѣнъ „двама поржчителни“. Това писмено обезпечение ще е едно писмено задължение за евентуална отговорность.

3. Да го познае за чорбаджия — да го утвърди. Думата „познае“ се употребява въ народното право: „азъ не го познавамъ за голѣмецъ; не ща да го знамъ.“

4. „Нередовно и безпѣтно“ е антитезата на употребявания въ нашенско и много разпространенъ обичайно — юридически изразъ „редно и пѣтно“ или „пѣтно и редно.“

5. Отреди е употребено вмѣсто опрѣдѣли.

— 6. Наковлаждането е донасянето за едно вѣрно извършено нѣщо. Въ старо врѣме, споредъ българскитѣ паметници, е употребявана думата клеветя — и до сега много разпространена въ Софийско по селата.

7. Върховно сѣдище вмѣсто сѣдилище е по-правилно български изразъ отъ сѣдилище.

8. Набѣдявамъ не е въ смисъла на приписвамъ тунабѣда. Набѣдявамъ е наковлаждамъ или наколаждамъ. Набѣденето лице още не е обвинено. На него само лежи едно подозрѣние, то е френското *inculpé*.

9. Ще се глоби споредъ законитѣ, не се разбира, че ще му се наложи парична глоба, а ще се накаже — мюджезатъ олажакдъръ.

Ще се глоби, както му се стои, т. е. както се пада пакъ съгласно съ закона.

10. Одобрение — трѣбва да бѣде улучшение, реформа — прѣобразование, исляхати, хаирие — реформа.

Излишно е да се спираме върху турскитѣ думи, употребени въ прѣводъ: меджлишъ или меджлисъ — съвѣтъ, заптие—полицейски стражаръ, месмури—служещи, чиновници съ прѣводъ—комисионери?), ханъ—гостиница, конакъ—станъ, мѣсто за ношувка.

6. **Заключителни положения.**

1. „Канун-намето — наредбата — отъ 8 юли 1857 г. за чорбаджилъка въ Търновския санджакъ“ е единъ законодателенъ паметникъ и източникъ на нашитѣ обществено-правни отношения въ врѣме на послѣдното столѣтие отъ турското владичество. Неговото произхождение, съставяне и обнародване се отнася до Търновския санджакъ, защото, на първо мѣсто, отъ тамъ сѣ появили най-много оплаквания противъ нѣкои чорбаджии и други „меемури“ — държавни служещи, а отъ друга — защото единъ турски енергиченъ и просвѣтенъ пратеникъ — Митхадъ-ефенди се е явилъ въ Търново по издирване положението слѣдъ Кримската война и дѣдовата Николова работа и самъ той се е заловилъ съ въпроса и му е далъ едно бързо и мѣстно разрѣшение.

2. Българскитѣ прѣводъ на Канун-намето се срѣща, споредъ досегашни издирвания, само въ „Български Книжици“ отъ м. февруари, 1858 г. Тоя прѣводъ и самото съдържание, обаче, на Канун-намето сѣ станали познати своеврѣменно още въ 1857 г. въ началото на мѣс. юли на търновското население, както за това свѣдочи дописката отъ 7/19 юли (печатана на 27 юли 1857 г. въ „Ц. В-къ“). Въ тази дописка не само се поменава за Канун-намето, но поменаватъ

се и главнитѣ точки отъ неговото съдържание и се посочва на автора му (Митхадъ-паша, дунавски валия, великъ-везиръ и авторъ на османската конституция отъ 1870 г.)

3. Канун-намето не изтъква достатъчно ясно устройството и службата на чорбаджията като посрѣдникъ между селото и властѣта, като прѣдставително-полицейски органъ, изборенъ натоваренъ да „управлява“ общинскитѣ работи въ селата, да разправя данъци и берии и пр. Това е, навѣрно, защото чорбаджилъкътъ и като обществено-полицейски органъ е ималъ права и задължения, неуредени въ писано и положително законодателство, и се е ръководилъ отъ обичайния кодексъ, обикновено съдържашъ широта, свобода и гъвкавостъ въ права и задължения. Въ всѣки случай, Канун-намето внася извѣстна свѣтлина въ самия институтъ и главно въ стопанско-финансовата му областъ, въ надзора надъ него и въ подчертаванитѣ отговорности при прѣвишение на властъ или злоупотребение.

4. Личи, какво Канун-намето е извикано да разрѣши нѣкои спорни отношения: изборъ, срокъ на службата, отчетностъ, отговорностъ — гражданска и углавна —, ограничение въ права и прѣдупрѣждение на произволни берии, ангарии и дѣйствиа. Прѣдвидени сж и санкции, които придаватъ на наредбитѣ характеръ не толкозъ устройственъ, колкото нормативенъ.

5. Законодателятъ е подложилъ чорбаджийството, а редомъ съ него и другитѣ полицейски органи (меемури, заптиета) на общественъ надзоръ, като задължава да се съобщава за нарушенията на Канун-намето. Обаче той заплашва съ наказание „каквото му се стои“, и лицето, „що набѣди и прѣдстави лъжливи свидѣтели отъ омраза, зависть или друга причина“.

6. Въ канун-намето има нѣкои сполучени термини, които заслужватъ внимание въобще и, поради неустановеностъта си (чорбаджията управлява чорбаджилъка, одобрение), и други доста сполучени (Върховно сждище, нередовно и безпжтно, набѣди).
